CZINE MIHÁLY

Kép és írás

EMLÉKEK NAGY IMRÉRŐL

ELSŐ TALÁLKOZÁS

Először a legendájával találkoztam: farkasokkal, medvékkel cimborál; volt solyma, beszélő csókája; egyszer medvebocsot is szelídített. Festő és gazdálkodó. Marasztalták Pesten, hívták Londonba, és mehetett volna Svájcba, Franciaországba is; Zsögödhöz, Csíkzsögödhöz maradt mindig hűséges.

Ezt már nemcsak a szóbeszédből tudtam, de hiteles tudósításokból is. Az Erdélybe látogató Móricz Zsigmond írt róla és gazdaköréről: úgy tárgyaltak Zsögödön a falusi gazdák, mint a parlamentben, „érvvel és ellenérvvel, szabályosan és fegyelmezetten". S ismertem Tamási Áron — a holtáig hűséges barát — „hirtelen" rajzát is a festőről, „a szeretet falára akasztva". Tamási Áron a székely festőt ünnepelte Nagy Imrében, azzal a töblettel értve a székely jelzőt, amely a tehetség mellett a sorsvállalás, a törvény betöltését is jelenti. Tompa László verséből is ilyen sorsvállalónak s törvénybetöltőnek tetszett; Tamási Áron testvérének, az árvizes sorssal szemben is megállónak.

Képei közül azonban jóformán csak egy eredetit láttam, Tamási Áron lakásában. S eredeti rajzot is csak egyet; ugyancsak Tamási Áron asztala fölött.

Ennyi ismeret volt a belépőm Nagy Imréhez. Tartósabb beszélgetésre igazán nem számíthattam; a festményeknek ma is csak nézője vagyok, nem értője. Korban is távol estem tőle: Nagy Imre hatvankét esztendős volt akkor, magam csak huszonhat. Igazában levéllel lett volna illedelmes tudakozódni nála. De ezt csak most gondolom; akkor, az ifjúság alapozatlan bizalmával jelentkeztem, olyan természetesen, mintha legalábbis a rokonságát ismertem volna. Pedig volt arról is tudomásom, hogy nem mindig kedveli a látogatókat; olykor még ajtót is mutat a kéretlen kíváncsiskodóknak.

A tűrhető fogadtatást minden bizonnyal mégiscsak a távolabbi rokonságnak köszönhettem; író barátainak, akiket már én is ismertem. Móricz Zsigmond nyomait kerestem Erdélyben, akit Nagy Imre becsült, szeretett, akit házában hetekig vendégül is látott, s Tamási Áron üdvözletét és könyveit hoztam, a régi barátét, akivel már jó tíz esztendeje nem találkozhatott; 1945 eleje óta, ahogy az első vonattal Budapestről hazaindult, Csíkba.

S bizalommal lehetett erdélyi kísérőm iránt is. Katona Szabó István vitt el hozzá, s Pistának akkortájt volt talán legszebben hangzó a neve. Nem az első könyveiért — azok elég harmatosak voltak —, hanem a bátorságáért. A múltjáért. Furcsán hangzik, de így igaz: akkoriban még csak harminceszteндős, ha lehetett, de a legszebb tettei már mögötte voltak. Vásárhelyi gimnazistaként ő gyűjtött adalékokat Móricz Zsigmondnak Tolnai Lajosról, ő volt a felszabadulás után a kolozsvári Móricz Zsigmond kollégium egyik életrehívója, s főként egyike ama keveseknek — legalábbis így mondták —, aki a Magyar Népi Szövetség önfeloszlatása ellen szavazott. A Népi Szövetségről akkortájt ugyan már — s még — halkabban beszéltek, korábban bebörtönzött vezetőit — Balogh Edgárt, Demeter Jánost, Jor-

dáky Lajost, Csőgör Lajost ebben az évben, 1955-ben engedték ki; Kurkó Gyárfás majd csak tíz esztendő múlva, tizenhat esztendős börtön után szabadult — de a Népi Szövetség s embereinek említése Nagy Imre szemében barátokat és érdemes törekvéseket idéztek. Maga ugyan nem volt tagja semmiféle pártnak, semmiféle politikai szervezetnek, de a Magyar Népi Szövetséget nagyra becsülte. Munkája már a Brassói Lapok idejében is a népszolgálat irányába mutatott, ott volt a népfrontos szellemű Vásárhelyi Találkozón, látta, tudta, mennyi értelmes embere van a kisebbségi életnek. Naplójában fel is jegyezte: „Ki lehetne egy világot forgatni, billenteni a helyéből, ha egy akarattal mozdulna." 1945 után olykor zsögödi kertjében hányta-vetette a dolgokat a Népi Szövetség vezérkara, Kurkó Gyárfás elnökletével. A vita okos menetére, a kaptárak tetejéről, Nagy Imre szelídített hollója, a Kuri ügyelt.

A beszélgetés, persze, azért elég akadozva indult; Móricz iránt tudakozódó kérdéseimre eleinte felhúzott szemöldökkel, kopogó félmondatokban válaszolt. Természete szerint sem lehetett különösen beszédes — Sütő Andrástól is tudjuk: „csipetnyi vallomást harapófogóval kellett kiszedni belőle" —, így a kérdései is többnyire kurtán csattantak. Tamásiról, Sinkáról, Szabó Pálról, Féjáról, Veres Péterről, régi író barátairól kérdezgetett leginkább, s erdélyi utamról, kiket olvastam, kikkel találkoztam már.

Válaszaimat türelemmel hallgatta, s lassan szigorú szemöldöke is egyre több jóváhagyást sejtetett. S amiről korábban csak félmondatokban szólt, bővebben kezdett beszélni. Először a havasról, az állatszelídítéseiről, aztán a frontélményeiről — hogyan élt vele „egy háztartásban" az egér —, majd Móricz Zsigmond zsögödi lakozásáról. Ő akkoriban nagy gazdálkodásban volt, hajnalban kelt, ahogy kezdett pirkadni, ha jó idő volt, akárcsak Móricz Zsigmond, de ha esett, tovább hevert, s szokása szerint szuszogott, krákogott, káromkodott... Móricz Zsigmond aztán egy szép napon, se szó, se beszéd, maga köré fogta az ágynemű t s átköltözött a másik szobába, Bözödi Gyurkához.

Ez a történet, akár az egérhistória, s annyi más különösség, olvasható Nagy Imre írásaiban is. Akkor természetesen nem tudtam a naplójáról, a följegyzéseiről — csak halála után jelent meg —, de az elmondott történeteket szinte szó szerint megtaláltam a nyomtatott szövegben. A dátumokból nyilvánvaló, hogy éppen az időben, 1955-ben fejezte be életrajzi följegyzéseit; az írásban fogalmazott részletek még frissen éltek benne.

Mikor úgy gondolta, hogy már eleget beszélt, különösen ahhoz képest, hogy két gyermekember az érdeklődő, intett, hogy mutatna a képeiből néhányat, méghozzá az újabbakból. Ahogy a képekről kezdett beszélni, ismét szigorúbbra vonódott a szemöldöke. Komorabb lett a hangja is; a sérelmek akkor még frissek voltak. Még nem régen volt, hogy Mohi Sándort „szégyenfalhoz" állították, Fülöp Antal Andort kizsürizték, s Gy. Szabó Béla is elmarasztaló kritikát kapott. Róla magáról? Bár kezdtek már ismét elismeréssel szólni, de még közeli volt a főiskolai tanárságból való kisemmizésének az emléke; még eleven seb volt benne, hogy nem is olyan régen művei kimaradtak a kiállításokról. Beszélte, mi minden újjal próbálkozott: 1951-ben a vásárhelyi cukorgyárban festegetett, ahol a munkások egy része faluról bejáró parasztember volt, a bányászéletet is tanulmányozta Petrozsényben, s volt Békásban is 1952-ben, a vízierőmű építésénél. Szigorú életrendet szabott magára, reggeltől délutánig mindig festett s rajzolt.

Sajnos, nem nagyon emlékszem az akkor mutatott képeire; sapkás munkások, gépek, gyárudvarok ködlenek föl előttem; mintha egy kicsit emlékeztettek volna az akkori idők hazai szocialista realistának mondott törekvéseihez is. Arra viszont jól emlékszem, hogy a megbántott ember szomorú büszkesége színezte a szavait: újak, jók ezek a képek, mondta, s mégsem kellettek... Bár ott volt benne már a győzelem tudata is: két képet is megvásárolt egyszerre az állam; a bukaresti zsüri elnöke már „önkritikát" gyakorolt, mert esztendőkkel korábban visszautasították a képeit. Biztos volt a dolgában; tudta, mit érnek a művei. 1955 őszén fejezte be

öt esztendővel korábban kezdett képét is, a *Zsögödi emlékek*t, az otthont idéző nagy összegezést. Vallomását népéről, szülőföldjéről: önmagáról. Akkoriban érkezett alkotó ereje újabb magasára. Még pár esztendő, s meghajtják sok helyt előtte a zászlót. 1957-ben a Művészet Érdemes Mestere címmel tüntetik ki. 1958 tavaszán Kolozsvárt, Bukarestben és Marosvásárhelyen több tízezer ember tekinti meg a kiállítását, majdnem teljes elismeréssel méltatta a kritika is.

A képekről Szabó Pistának akadt mondanivalója is, magam inkább csak bólogattam, s szokványos dicsérő szavakat motyogtam. Nagy Imre nem is várt tőlem szakvéleményt. Oldalazó szavai már ismét az irodalmat érintgették: milyen új jelentkezések vannak, s hogy alakul a régi nemzedék tagjainak a sorsa. Kérdései jelezték, igazán tájékozott az irodalom és a történelem tájain is. Szólhattam valami kedvérevalót magam is, mert beszédes lett. Sarkalatosnak érzett gondolatáról vattázás nélkül beszélt: bármilyen lehetetlenül rossz volt a két világháború között az idő, a hivatalos politika, — az irodalomban, a művészetben a magyarság magakeresése és magára találása is folyt. Bartókot, Kodályt, Móriczot, Tamásit és Németh Lászlót említette mindenekelőtt.

Örömmel ismertem fel, hogy Nagy Imre, az erdélyi festő rokonmód gondolkodik az irodalomról, mint a templomépítés gondját vállaló hazai íróink. A szétszóródást tapasztalva, a kohézió lazulását érezve, az irodalmat, a művészetet maga is olyan ragasztóanyagnak vélte, amely egybekapcsolhatja a hullásra hajló magyarságot. Úgy látta, úgy tudta ő is: a harmincas évektől alakulóban volt az az értelmiségi réteg, amely egyre több fontos dologban értett egyet, amelynek a történelemről, a nemzeti lét meghatározó kérdéseiről — számos nézetkülönbség ellenére — rokon elképzelése volt.

Szavaival, olvasóként és kezdő kutatóként, teljesen egyetértettem. Akkor tapasztaltam először, amit azóta már annyiszor: az ember az irodalom segítségével sok tájon és sokféle ember között otthon lehet, s ahogy Illyés mondja: hazát teremthet magának. Hazát a szívben. Hazát a magasban. S ama másik, Németh László által fogalmazott gondolat általánosabb érvényét is megtapasztaltam: az irodalom változatlanul lámpás lehet egy nép kezében, amely mellett útját keresheti. Megerősödött bennem a már sejtett igazság: nemcsak a közös sors, nemcsak a gyermekkori dallam összetartó erő, de a rokon gondolkodás is. Akkor is, ha a gondolkodás síkjai között mérföldnyi a távolság.

Mikor elbúcsúztunk, már éreztem, Nagy Imrét mindig keresni fogom, amikor csak lehet. S talán ajtót is nyit mindannyiszor, legalábbis elnéző szívességgel.

AZ IRODALOM SZÖVETSÉGESE

A festő Nagy Imrével való találkozás így hát engem nem a festészet műhelykérdéseihez vitt közelebb, hanem a népi létezés történelmi gondjaihoz, amely gond azonban az írónak és a festőnek is — sőt minden felelősen gondolkodó embernek — közös gondja. Az író, a festő, a szobrász, a muzsikus más-más anyaggal, más-más eszközzel — szóval, színnel, vonallal, ritmussal — dolgozik, de a gondja mindig a közös emberi; talán még a „múzsák testvérisége" is innen érthető leginkább. Nagy Imrét, a testvérművészt legalábbis ez a közös emberi-történelmi gond kapcsolta az irodalomhoz.

Festők között sok az irodalomban is otthonos; Nagy Imre alkata szerint nem volt különösebben irodalomkedvelő. Diákkorában a nyersebb, vadászóbb örömöket kedvelte. Ifjúságában ugyan őt is megérintette az Ady-láz — Ady-versekkel vallott szerelméről, „bomlasztotta a női szíveket" —, de a Nyugat más íróival majd csak később ismerkedett meg. Kedve, érdeklődése, útkeresése jó ideig szinte kizárólagosan a képzőművészethez kapcsolta. Festő akart lenni, első elképzelése szerint Márton Ferenc s a rokon Nagy István nyomán járt. Gyermekkorában a Nagy István képei és szénrajzai remegtették meg a szívét, a rokonokról, a Gyilkos-tóról való festmények és vázlatok; főiskolás korában egy Koszta-kiállítás után, szépség-

től megittasulva eltévedt az utcán... Kortársai közül sem a szépírókra, hanem a festő Szőnyire, s Aba-Novákra figyelt lankadatlan. Ami ideje maradt, azt legszívesebben a zenének adta: hegedült, képzős diák korától kezdve, s estéjéhez érkezve is úgy ment a hangversenyekre, mint más a nagy ünnepekre. Beethoven szimfóniái, Liszt prelűdjei sötötték „lúdbőrösre" a hátát, s Bartók és Kodály műveit, a Medvetáncot s a Kállai kettőst látta élő képekre felelőknek.

Az irodalommal való találkozása viszonylag későbbi. 1925-ben, pár esztendővel hazatérése után kerül kezébe a *Pásztortűz*. Úgy érezte, „egy új világ szellemisége" szól hozzá. A Pásztortűz ugyan konzervatív folyóirat volt, de akikkel találkozott írói közül, nagyon is érdemes emberek voltak, s kiállításai kapcsán is igaz írókkal és szerkesztőkkel ismerkedett meg. Az idők során többek között Benedek Elekkel, Kós Károllyal, Kuncz Aladárral, Kacsó Sándorral, Balázs Ferenccel, Tompa Lászlóval, Szentimrei Jenővel, Nyirő Józseffel, Balogh Edgárral és Gaál Gáborral kezelt; szinte valamennyi Helikon-íróval és a Korunk legfontosabb munkatársaival.

Az írókkal a közös gond hozta össze mindenekelőtt. Egy jó vers, egy jó írás az alkotójuk arcára is felfigyeltette; tudta, az emberi arcra rá van írva az egész történelem. A fejek rajzolása szenvedélyévé vált; fölért számára egy „felfedezési úttal". „A csontszerkezet, ráncok, tekintet, szem, fül, orr, minden árulója lesz a modellnek. Megjelennek ősei, apja, anyja. Ha beszél, élővé válik benne a történelem, a korok" — magyarázta szenvedélyét. Ezért is lett számára olyan kedves a portré; „egy korszakot lehetett belevinni" — mondta.

Nem várt megrendelésre, maga is kereste a beszédes arcokat. Az elsők között Tompa Lászlót, a „székely árvaság" költőjét hívta meg Zsögödre, hogy jobban megismerje. Az ő arcát vélte — festőként — a legérdekesebbnek. „Villogó, üregesen fekvő szeme, nagy álla — írta jegyzeteiben —, ami koponyájára támaszkodva furcsa szögben feküdt, mindig izgatott, s mélyebb, rejtettebb dolgokat tartogatott számomra. Mély bariton zengésű versei mind jobban feltárták belső világát. Nyugtalan, nagy keze, ha nem feküdt kabátjára támasztva, úgy borította el arcát, hogy két villogó szeménél egyéb alig látszott ki belőle. Ha felállt vagy leült, recsegő, ropogó, szögletes, megtört, amellett gyors mozgása úgy riasztott fel, mint a kút gémjének megcsikordulása, ha koromsötét ülte meg a tájat." Véleményét, illetve megfigyeléseit először fametszetbe, később rajzba foglalta, majd portréba örökítette reánk.

A Tompa-arckép csak az egyik első volt; Tamásit, Nyirőt, Kemény Jánost, Ligeti Ernőt, Bánffy Miklóst, Gulácsy Irént, Molter Károlyt, Szemlér Ferencet, Szentimrei Jenőt, Dsida Jenőt is megrajzolta, s még másokat is. A nádtoll hajlékonyan engedelmeskedett a kezében; Kós Károlyban a konok építőt, Tamásiban a „szellemmé váló" embert, Dsida Jenőben a szelídséget mutatta fel, a személyiséget meghatározó vonásokat.

A méltó fejek rajzolását folytatta a második világháború után is. Bármilyen távol élt a művészi élet centrumától, kapcsolatot tartott mégis a magyar szellemi élet minden érdemes jelenségével; a romániai magyar szellemi élet majd minden érdemes egyénisége tollára vagy ecsetjére került. Első monográfusa, Gazda József okkal állapítja meg: portréival valósággal *krónikása* volt a kornak; arcairól hitek, ábrándok, remények és nagy megcsalattatások beszélnek. Szentimrei vonásai megtörtek, Mohi Sándor „fázósan burkolózik a köpenyébe", Balogh Edgár „itt is szervez", Nagy István „mintha szónokolna". De nemcsak a régen ismertekben látta meg a meghatározó vonásokat; a frissen indulók legérdekesebbjei közül is sok arcot megrajzolt. Farkas Árpád ötven esztendővel később született nála — akár unokája lehetett volna —, de azonnal észrevette benne a vállaló embert és hitvalló költőt; Kányádi Sándorban a lobogást mutatta meg, Sütő Andrásban a nemzetiségen töprengő művészt. Barátként is szerette őket: Kányádi Sándornak maga faragott tölgyfa íróasztalt, Sütő András pisztrángozó jó embere volt, utolsó óráját közeledni érezve neki üzent: szeretne vele még beszélni.

Természetesen, nemcsak a romániai magyar szellemi élet embereit örökítette meg rajzaiban; magyarországi művésztársai arcán is figyelte a történelmet. Első-

sorban a rokonnak érzett alkotóknál. Budapesten a két világháború között többször járt, kiállításokon, hangversenyeken, festő barátainál; a negyvenes évek elején az írói társaságokban is ismerősebb lett. Úgy hozta a sors, hogy festő barátai korán fogyatkoztak, író barátai szaporodtak. Korábban, ha Pestre jött, mindig Aba-Novák Vilmosnál volt a szállása, most már Aba-Novák nincs, a százhúsz kilós hatalmas emberrel gyorsan végzett a rák. Eltűnt Pathó is, s ritkábban láthatta Varga Nándor Lajost is, akivel egykor még albérletét is megosztotta.

A Centrál kávéház viszont most virágzott csak igazán. A régi nemzedék mellett ott gyülekeztek azok a fiatal írók is, akiknek a törekvéseit, pontosabban az életről való elképzeléseit több tekintetben rokonnak érezte.

Könnyebb lett az utazás is egy időre: a Hargita motoros csekély nyolc óra alatt fölrobogott Székelyföldről Pestre. Egy kis nézelődés, egy kis beszélgetés, ebéd, némi borocska, s máris a Keleti pályaudvar zsibongásában találta magát. A hosszú üldögélés után még inkább jólesett egy kis séta az ismerős Rákóczi úton. A Nagykörút sarkán üdvözölte a Nemzeti Színházat, s a dalokban szereplő hatos villamost, majd a legrégibb kórházat, a Rókust, a Kiskörút sarkán megállt kis időre az Astoriánál; 1918 októberében itt esküdtek a népek hűséget a Nemzeti Tanácsnak, életüket és vérüket ajánlva a „szabad, független, demokratikus Magyarország kivívásáért". Onnan már csak két jó hajításnyira van a Ferencesek tere, a sok galambbal, s máris nyithatott be a Centrálba.

Ott vacsorázott, ott találkozott azokkal az írókkal — életrajzi feljegyzéseiből is tudjuk —, Sinkával, Szabó Pállal, Darvassal, Erdeivel, Féjával, akiket Tamási Áron is egymás mellett láttat utolsó emlékezésében. Magyarországi művész ismerősei és barátai arcát is rendre megrajzolta, az idők során Móriczot, Tersánszkyt, Szabó Pált, Illyést, Németh Lászlót, Sinkát, Féját. Móriczról, Bartókról és Kodályról portrét is szeretett volna festeni. Volt egy nagy akadálya: kedvvel festeni csak otthon tudott. Zsögödön akár a csűrben is — sokáig azt tartotta legjobb műtermének —; másutt a legjobb feltételek között is nehezen.

Akiket önként rajzolt és festett, azokhoz személyes vonzalmat is érzett. László Gyula megfigyelése találó: a Nagy Imre által rajzoltak voltaképpen egymás közeli rokonai — s édestestvérei a festőnek is. Vagy legalábbis rokonai a vállalásban, a keresésben, az emberi bátorságban. A néphez való érzelmi kötöttségben.

Nagy Imre leghevesebben Tamási Áronnal érezte a testvérséget. Mikor az *Ábelt* először olvasta, Mikes Árminék magános zabolai villájában, olyan hangosan fölnevetett — megírja —, hogy „zengett bele az egész épület". Életük, munkásságuk szorosan kapcsolódott; holtig barátok maradtak. Nemcsak Tamási Áron „szeretet falára akasztott rajza" mutatta Nagy Imrét pompás, igaz embernek, Nagy Imre is megkülönböztető szeretettel szólt Tamási Áronról. Már a Vásárhelyi Találkozó idején, 1937-ben feljegyezte: Tamási Áron olyan, „mint egy szent apa... csattog, remekel egy igaz ember tökéletes nagyságával". Különös, emeletes, irreálisba mosódó fejformája is izgatta és inspirálta; újra meg újra, sok-sok változatban rajzolta. Nem is csak a fejét, de egész megjelenését „lenyűgözőnek" tartotta. Sugárzónak. „Sugározta a baráti, szociális érzést. Valami különleges emberi értéket dobott az emberre rá..."

Barátok voltak, jó barátok; ettek együtt, s ittak együtt, még indulásukban is volt valami rokonság. Tamási a Hargita déli, Nagy Imre a Hargita északi lejtőjén látta először a napot, olyan parasztcsaládban, amelyből a korábbi századokban is igyekeztek egy-egy fiút a szellem napfényesebb tájaira irányítani. Csak három esztendő volt közöttük; az első világháború lövészárkaiba mindketten diákfővel kerültek. Természetesen nem ez az indulás volt barátságuknak a legerősebb táplálója, hanem a rokon gondolkodás és szándék: mindketten egy népcsoportot akartak megmenteni a jövőnek. Nagy Imre is azt vallotta ösztönösen, amit Tamási Áron *Ábelében* hirdetett: Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. Művészi módszerük így bármennyire különböző is — Tamási gyakran a mítoszba emelte a valóságot, Nagy Imre mindig földközelben maradt —, együtt

látja őket az eligazító csillagokat kereső tekintet. Így látta őket már Tompa László is; a helytállás, a rezzenéstelenség embereiként, nagy versében, a *Lófürösztésben*:

„... Imre szorítja,
Áron pedig, Áron nem hagyja magát."

Bármilyen szakmai gonddal figyelmeztet a művészettörténet — maga László Gyula is —, hogy nem szabad Tamási Áronban „Nagy Imre szóra váltott képeit" keresni, s nem szabad Nagy Imre képein Tamási Áron írásainak hangulatát kutatni — Nagy Imre realista képeit és Tamási mítoszba hajló írásait változatlanul egymásra felelőknek érezzük, akárcsak Ady szimbolista líráját és Móricz naturalisztikusan színezett epikáját. Tamási csak „megpendítette" a szülőföld dolgait, s azok énekelni kezdtek, Nagy Imre ecsetjének mozdulatára az ég és föld minden fénye és árnyéka a vászonra került. Tamási székely férfiai a bronzzal tartják a rokonságot, Nagy Imre szikár embereit mintha trachitból vágták volna ki, olyan kemények. Tamási virágszál leányainál Nagy Imre nőalakjai erősebbek ugyan, de éppúgy virágoznak. Az írásban is, a képben is ott a ballada, s az írásban is, a képen is mosolyos a száj. Képnek és írásnak rokon a sugárzása: emberek ezek, próbált, igaz emberek. Bírják a súlyt. Bírják az életet. Magyarok; emberek. Megmaradásra érdemesek.

Nagy Imre is azt tette képeivel, amit Tamási Áron az írásaival: műbe örökített egy népet, történelme talán legnagyobb fordulása idején. Óriási erőfeszítést, nagy erőfeszítést kívánt tőlük ez a roppant munka; de egyben a legnagyobb kárpótlást is adta. Sok mindenről le kellett mondaniuk — világvárosok tornyait csak ritkábban látogathatták —, de cserébe népük legteljesebb szeretetét kapták. Magukhoz ölelte őket a vállalt nép, a vállalt táj; a hegyek, a völgyek, a rengetegek. Alkotásaikban olyan természetesen lehettek jelen, mint gyümölcsön a harmat.

BUDAPESTI EMLÉKEK NYOMÁBAN

Az első világháború frontjáról hazatérő, s újra festő Nagy Imrét szívesen marasztalták volna Pesten, ő azonban, akárcsak az Iparművészeti Főiskola építészeti tanszékére frissen kinevezett Kós Károly, hazament szülőföldjére, Erdélybe. Még Erdélyen belül is egy kisded faluba, Zsögödre. Onnan látogatta meg olykor Rómát és Firenzét, Bécset és Berlint, Párizst és Londont, hogy tájékozódjon a nagyvilág művészi tájain is. A világ nagyvárosai közül azonban legkedvesebb mindig Budapest maradt a számára. Budapesten nőtt festővé, Budapest volt az ő „kialakító" világa. Szívét sokszor megdobogtatták a nagyvilág múzeumaiban látott festői remekek, de leginkább mégis Csók, Rudnay, Vaszary, Egry és Koszta színei rázták meg; kortársai közül Varga Nándor Lajos, Barcsay, Hincz Gyula és mindenekelőtt Aba-Novák és Szőnyi útját — mint előtte járókét — követte nagy figyelemmel, már-már testvéri izgalommal. Azokat, akikkel együtt indult, „egy követ fújva, egy lepényt éve".

Író barátai közül is sokan éltek Magyarországon, többen immár azok közül is, akik a két világháború között még Erdélyben lakoztak. Magyarországon élt a nevelt lánya is; immár asszonyként, családosan. Az alkony közeledését érezve még erősödött is benne az újratalálkozás utáni vágy; szerette volna bejárni ismételten ifjúsága színhelyeit. Mihelyt engedett Románia és Magyarország között a szigorú határzár, ő is, akárcsak Kós Károly, azonnal útlevelet kért.

Mikor tizenegy esztendő múlva újra Budapestre jöhetett, Tamási Áront kereste először. Utoljára is vele beszélgetett Pesten; az ostrom után úgy járkáltak a dögös, romos utcákon, „mint Dante Vergiliussal a poklon át". Katonaként jött Nagy Imre 1944 őszén Pestre; akkor őszön már őt is behívták, mint volt frontharcos katonát az egyik határ menti székely ezredbe. Előbb Horthy Miklós festésére kapott megbízást, de hamarosan harci állásba kellett vonulnia; a gyimesi szoros védelmére. A front azonban már felbomlóban volt, s őt azzal a kívánsággal küldték Pestre: magának Horthynak mondja el a tapasztaltakat.

El is mondta. S ezzel katonai és politikai „pályafutását" befejezettnek tekinthette.

Svájcba és Franciaországba még mehetett volna — jegyet ígértek —, de ő csak Csíkba kívánkozott; haza. Várta hát, hogy a front áthaladjon Budapesten. Félelem nélkül járt-kelt az ostromlott fővárosban, abban a hitben, hogy benne a golyó sem tehet kárt. A villa, amelyben lakott, két találatot is kapott; öten meghaltak — ő sértetlen maradt. Járt ismerőstől ismerősig. Felkereste Tamási Áront, Varga Nándor Lajost, a régi barátokat, Zsuzsikát, a nevelt leányát, s mint egy modern Avar Jani, segített a rászorulókon; hátizsákjából kenyeret, babot, szappant szedett elő. Szabó Pál családját ő mentette meg az éhezéstől, még Bajor Giziék korábbi szívességét is viszonozni tudta a legínségesebb napokban; ha mással nem, hát egy üveg lekvárral.

Annak idején, 1945 tavaszán egy rombadőlt várost hagyott itt. Azóta Budapest felépült. Ellenben itt-ott megintcsak lövöldöznek. Forró időben érkezett ő is, akárcsak Kós Károly, emlékei keresésére. Október volt, október vége, majd november, s nagyon-nagyon torlódtak az események. Régi barátait azért rendre felkereste, s rajzolgatta kitartóan az Állatkertben a sasokat. Nevelt leányánál, s Brassóból Pestre költözött régi építész barátjánál lakott, de leggyakrabban Tamási Áronnál időzött. Tamásinál gyűltek össze a nagy nemzedéktársak is; leginkább ott rajzolgatta őket. Erzsébet napjáról, november 19-ről van keltezve az egyik legszebb Tamási-rajza. Lehajtott fejjel, mély ráncokkal, gondterhelt, eltűnő arccal, keskeny résnyire összehúzott szemmel láttatja a régi barátot — gondban és hitvallással. A rajz mellé, ahogy elkészült, Tamási Áron is írt egy helyzethez illő mondatot: „Isten angyalai segítsenek abban, hogy az újabb ezer év e véres küszöbén a magyar nemzet érdeme szerint léphessen át."

Ezeken a találkozókon semmiképpen sem lehettem jelen; ahhoz nagyon kicsi voltam. Kerestem ugyan többször is telefonon Nagy Imrét, de mikor Tamási Áron lakásán hívtam, már Sinka Istvánékhoz ment, s mikor Sinka Istvánéknál kerestem, már nevelt lányánál, Gödön tartózkodott. Így még a Szabó Pállal való találkozását is csak hallomás után tudom elmondani. Pedig azon igazán szerettem volna ott lenni: két egybeli, rokon természetű ember testvéri újratalálkozását látni, ahogy elárasztották egymást szemérmes szeretetükkel.

Első világháborús élményeikről, méhészkedésükről, gazdálkodásukról, természetszeretetükről akár egymás helyett is beszélhettek volna. Rokon alkatúak voltak: mindketten engedték „átzúgni" magukon az életet. Szabó Pál a kerekek nyikorgásából is hallotta, hogy neki muzsikálnak; Nagy Imre a Hargita hideg szeléből is beethoveni dallamokat vélt hallani. Szabó Pál nem ismert semmi lehetetlent — a Körösön is át akart menni, száraz lábbal —, Nagy Imre sem ismert elérhetetlent; a semmiből is valamit akart teremteni. Kőrösi Csoma Sándor volt a példája, aki mindenről le tudott mondani, hogy a célját elérje. Mindkettőjükben erős volt az élet iránti bizalom: ki kell bírni, ahogy lehet. Akármilyen borús az ég, majdcsak kiderül.

Nemcsak emberi természetüket érezhették sokban rokonnak; művészetüket is. Szabó Pál úgy vélte, hogy Nagy Imre munkássága ugyanazt jelenti a festészetben, mint a népi írók művei az irodalomban. Nagy Imre is sok rokon vonást ismer föl a maga és Szabó Pál törekvései között: a természet s a nép szeretetét, a törekvést, hogy szobrot állítsanak a parasztnak; megformálják, időtállóan, a magyar nép típusait.

De ha semmi rokonság nem lett volna művészetük és természetük között, Szabó Pál akkor sem felejthette volna el nagy szívével, hogy mikor őt — bár tévedésből — letartóztatták, elhurcolták, s a családja ott maradt élelem nélkül az ismeretlen városban, hát Nagy Imre megjelent a hátizsákkal, s utolsó tartalék élelmét is otthagyta a férfi nélkül maradt családnak, s ezzel megmentette a kedves feleséget és a gyermekeket az éhezéstől. Pedig hát őket nem is ismerte; csak a szóbeszédből hallotta, hogy mi történt.

A Szabó Páléknál töltött időt Nagy Imre sem felejthette el. Képet vitt Szabó Páléknak, mint csak nagyon kevés embernek; most is ott látható a Diana utcai ház falán. Ebben a házban Nagy Imre is érezhetett egy kis Arany János-i békességet. Bármilyen morcos volt kint a november, Szabó Pál családi házában egy darab paradicsomot idéző világot talált: szülők, gyermekek, vők, menyek, unokák voltak jelen patriarkális szeretetben. Nagy Imre mogorvább agglegénykedélyéről le is olvadt azonnal a kéreg. A mindenre pontosan emlékező kedves Etelka nénitől, Szabó Pál özvegyétől tudom: Nagy Imre, a vén zsögödi medve — hatvanhárom éves volt akkor — a kicsi unokákkal mackóként bukfencezett a szőnyegen. Játszott a gyermekekkel, gyermeki örömmel. Ebben is rokon lelkű volt Szabó Pállal. Szabó Pál is gyakran leguggolt a porba, szeretvén s gyámolítván a kisdedeket...

Látogatását sajnos, Szabó Pálnál nem ismételhette meg Nagy Imre. Nemcsak az idő volt zavaros, amúgy is sietett haza. A barátság azonban holtukig megmaradt; öröklődött még a gyermekekre is. Szabó Pálék Nagy Imre nevelt leánya családjával is jó barátságba kerültek, meg-meglátogatták egymást.

ELMARADT TALÁLKOZÁS

Elment hát Nagy Imre Pestről, s még csak nem is láttam. Jó tíz-tizenkét esztendő múlva azonban azt hittem, találkozhatom véle a saját lakásomban is.

Sajnos, nem találkoztam.

Az elmaradt találkozás „történetét" némi írói készséggel akár novellába is lehetne fogni. Magam csak a tényeket szeretném rögzíteni.

Egyik tavaszi este, későn érkezvén haza, a papírlapra írt üzeneteket nézegettem. Az oldalnyi név közt, akik kerestek, látom a Nagy Imre nevét is. A fejem forrni kezdett rögtön, s már ébresztettem is a feleségem: hol van Nagy Imre? Nem tudja. Azt sem tudja, hogy melyik Nagy Imre keresett, Borcsika vette fel a telefont. Borcsikát azonban mégsem kelthettem fel éjszakának idején. De reggel igen; a szokásosnál jóval korábban ébresztettem: mondd csak, kislányom, mikor keresett Nagy Imre? S hol van? Szemét törölgetve, enyhén durcásan mondta: fölírta, Nagy Imre, a festő keresett. — S mit mondott? — Semmit. Majd keres újra. — S te nem kérdeztél tőle semmit? — Hogy hol lakik, mikor kereshetem? — Nem, miért kérdeztem volna? — Miért? Hát nem tudod, ki az a Nagy Imre? Hát miért jársz te iskolába, ha nem ismered Erdély legnagyobb festőjét? — S tartottam neki egy kis iskolát, mégpedig igen fennhangon; noha őreá még érdesen is csak igen-igen ritkán szóltam. De kapott az iskolából az anyja is: így neveli a lányát, hogy nem tudja, kicsoda Nagy Imre.

Borcsika akkor talán első gimnazista lehetett.

Alig higgadtam egy kicsit, épp csak ütötte az óra a hetet a Szent Anna-templom tornyán, cseng a telefon. Halló, itt Nagy Imre. — Jó reggelt kívánok, szervusz, Imre bácsi, Isten hozott — áradoztam. — De örülök, hogy hallom a hangodat! Mikor találkozhatunk? Most, délelőtt, délután, este? Nekünk mindig jó. — Nem fontos, kérem, hogy találkozzunk; telefonon is megállapodhatunk — mondta tárgyszerű hűvösséggel.

Te Úristen, kaptam a fejemhez, Imre bácsi biztos megharagudott. Talán duplán is. Hogy tegnap csak felírták az üzenetét. S talán a tegezést sem vette most szívesen. — Magázásra hajlítottam a szót: Mégis, honnan beszél? — Itt vagyok én kérem, közel; itt festek a Halászbástyánál. — A Halászbástyánál? — Akkor kétségem sem lehet; ő az, a festő Nagy Imre. Erről igazán rá lehet ismerni — villámlott át rajtam a gondolat. Járt Rómában, Firenzében, Bécsben, Berlinben és Londonban is, de, ahogy mondta, Pest volt számára a „kialakító világ". Hogy emlékezett még a Kioszkra is, ahol ifjú festő barátaival sokat tanyázott, a vár sziluettjéről is mennyit beszélt, Budáról, a Citadelláról; még 1943-ban is akvarellt akart csinálni a város neki tetsző szépségeiről. Milyen hű önmagához: ha nem sikerült fiatal korában a terve, hát megcsinálja most, az alkonyán...

Míg ezekre gondoltam, folyton kérleltem: mégiscsak találkoznunk kellene. — Jó, kérem, lehet, de nem ma. Majd holnap este, hatkor. Ötig ő dolgozik. — Ebben a szigorú munkához való ragaszkodásban is a Nagy Imre-i erkölcsöt láttam. Meg abban is, hogy elhárította, hogy érte menjek majd a szállására, taxival. Nem, eljön ő majd maga, gyalog. Ott lesz pontosan.

Nyulat fogtam volna örömömben. Már szinte fuvolázva szóltam a megbántottakhoz, anyjához s lányához, s mondtam óhajomat: legyen minden, de minden. Jön Nagy Imre! Süss, főzz, amit akarsz. De legyen feltétlenül gulyás, ahogy anyám csinálta, sok hússal, sok zöldséggel, hadd álljon meg benne a kanál. Legyen töltött káposzta is, szatmáriasan; a füstölt hús se hiányozzon belőle. Bort, pálinkát majd én hozok.

Ellentmondás vendéglátási ügyekben minden időben kizárt, de a feleségem most mégis halványan megkockáztatott egy mondatot: ő úgy tudja, Nagy Imre vegetáriánus, s amúgy sem fiatal ember már — az ő apjával egyidős —, bírja majd a gyomra? — Miért ne bírná? S hátha már nem is vegetáriánus? De azért jó, hogy szóltál. Készíts gyöngébb dolgokat is.

Fel is készült illendően a nagy vendég fogadására. Szabadságot vett ki arra a napra, s már hajnalban nyargalt a piacra.

Indultam én is a dolgaim után. Az órámat még megtartottam — a romániai magyar irodalomról volt előadásom, abban Nagy Imréről beszéltem, amit csak tudtam —, de a délutáni fogadóórámat elhagytam. Kegyes kis hazugsággal megkértem Sárikát, a tanszéki ügyek mindentudóját, írja ki: „Más irányú elfoglaltság miatt" nem tarthatom meg. Futottam eredeti szatmári szilvát s főleg cirfandlit keresni. Fehér címkéset, kutatóintézetben termelt bort. Ha Tamási Áron azt szerette, szeretheti a barátja is. Biztonság kedvéért persze szerzek más márkákat is; vöröset is, fehéret is.

Az egyetem sarkán egyik legjobb barátomba botlottam. Várj csak, mondta örömmel, be jó, hogy összefutottunk, valami fontosat akarok mondani... — De ne most! Most mennem kell! Itt van Nagy Imre — mondtam magyarázatként, s loholtam tovább. Nézett utánam, értetlenül; azt hitte, megőrültem. S ebben volt is valami. Olyanformán viselkedtem felnőtt fejjel, mint valamikor Brassóban a Witting gyerekek. Ha azt kérdezték tőlük a távolról érkező rokonok, mi újság Brassóban, diadalmasan harsogták: Itt van Nagy Imre!

Találtam is minden keresett italt, a negyedik vagy ötödik boltban cirfandlit is, jó évjáratú termést. Taxiba gyömöszöltem magam. Siettem haza; hátha valamivel mégis korábban érkezne Nagy Imre. Már a lépcsőházban jó szagok terjedeztek, a pogácsa, a gulyás, a töltött káposzta illata. A kilincs, a névtábla frissen szidolozva. A tálcák, poharak előkészítve. A gyerekek díszben. A lányom csíki szoknyában, a fiam tisztára csutakolva, fehér ingben, egy új kutyás könyvvel csendre intve.

Még csak öt óra volt.

Megtapogattam az arcom. Talán újra meg kellene borotválkoznom. Nagy Imre lesz itt; ne legyen borostás a képem. Inget is cseréltem, érintetlen legyen a fehérsége. Mindjárt jön Nagy Imre.

Már a feleségem is elkészült mindennel. Fél hat. Háromnegyed hat. Megyek az ablakhoz. Hátha feltűnik a Halászbástya felől. Hat óra. Lemegyek az utcára, hátha a Batthyány tér felől jön, a lépcsőkön, esetleg a Toldy gimnázium gesztenyefái alatt nézelődik, barátja, Aba-Novák Vilmos egykori iskolájánál. Negyed hét. Nem jön. Nem fiatal már — biztatom magam —, találkozhatott is valakivel. Háromnegyed hét. Még mindig nincs. Hátha félreértette az időt. Eleve is hétre gondolhatott, Romániában más az időszámítás. Eggyel előbbre jár az óra. De nem jön, nem jött hétkor sem. Fél nyolckor sem. Már az esti mese is elhangzott. Fiamon a fehér ing már újra maszatos lett, kapta az engedélyt, most már játszhat bármivel. Mi még üldögéltünk, néztük hangtalanul a kinti sötétedést. Fél kilenc. Már nemigen jön.

A következő percben éles csöngő. Ugrunk valahányan, négyen is nyitjuk egyszerre az ajtót: na mégis eljött Nagy Imre!

Boldogságtól virágzó, öregedő arc ujjong nagyra nyílt szemmel: négy null, Czine úr kérem, négy null. — Nem értem, csak nézek rá bizonytalan mosollyal. Négy null, kérem, négy nullra győztünk, magyarázza boldogan, a köszönéstől végképp megfeledkezve. — Ne haragudjunk a késésért, de ő a meccset nézte. Ötig dolgozott, átöltözött, hogy jön ide, hat órára. Útközben bement a Székelybe — akkor nyílt a közelben ez a borozó —, hogy egy kisfröccsel lemossa a torkára rakódott port. De épp akkor kezdődött a meccs, közvetítette a televízió, mert hát az új borozóban televízió is van. Nagy játék volt, kérem, hogy micsoda gólokat lőttek... Mondta a neveket is, de azokra bizony nem emlékszem, s talán még a gólarányra sem pontosan, csak arra, hogy valamilyen magyar—német mérkőzésen a magyar csapat győzött.

Megtudtam hát, mi volt a nap nagy eseménye.

Azt is, ki volt a telefonáló.

Csakugyan Nagy Imre telefonált. Nagy Imre, a festő. De nem a zsögödi Nagy Imre, nem az erdélyi festőművész, hanem az óbudai Nagy Imre bácsi, a 31-es építőipari vállalat nyugdíjazásra várakozó szobafestője, aki munka után, s ünnepnapokon egy kis maszekolást is vállalt. Derűsen, hozzáértőn frissítgette a kopott falakat, simítgatta el a gyermeki csintalanságok nyomait.

Vele beszélt telefonon a leányom. Vele beszéltem én is. Azt akarta volna megbeszélni, hogy mikor jöhet majd a beázás nyomait eltüntetni. Ő volt a meccses hírhozó is.

Mit tehettünk? A kedvünk már megvolt, vendégünk is érkezett. Marasztaltuk: van itt is tévé, a hírekben majd egy-egy képet bemutatnak a mérkőzésről. De előbb koccintsunk, mégpedig a Nagy Imrék egészségére. A magáéra, Imre bácsi, s az erdélyi Nagy Imréére. Az is festő; festőművész. Mivel kezdjük, pálinkával, borral? — Boros vagyok én, kérem. — Én is, Imre bácsi, akkor hát vörössel vagy fehérrel? — A fehéret kedvelte jobban ő is. Már csak azt kellett eldönteni, hogy szürkebaráttal, kéknyelűvel vagy cirfandlival? Ez sem okozott problémát; nem volt különösebben válogatós. De mivel a szürkebarátnak s kéknyelűnek régi ismerőse volt, a cirfandlira bólintott. Mégsem szaladgáltam utána hiába. Isten éltesse Nagy Imrét! Minden Nagy Imrét!

A várt pesti találkozás hát megint elmaradt. A történet azonban eljutott Nagy Imréhez, elmondták néki a Magyarországon járt közös erdélyi barátok. Bálint Tibor még tárcába is kerekítette; Sütő András vásárhelyi lapjában, az Új Életben közölte is. Zsögödön és Kolozsvárt, mikor csak találkoztunk, Nagy Imre mindig kuncogva, nyugtázón utalt erre a históriára.

ZSÖGÖDI TALÁLKOZÁS

Kolozsvárt, Vásárhelyt és Udvarhelyt 1955-től kezdve, ha sokesztendős kihagyásokkal is, többször megfordultam, de Csíkba először csak 1972-ben jutottam el. Túl a Hargitán, Háromszéken, Gyergyóban és Csíkországban akkor jártam először családommal s kolozsvári jó barátaimmal. Népdalokból, balladákból, zenéből és irodalomból gyermekkoromtól kezdve képem volt erről a gyönyörű tájról és a rajta élő legendás népről, most tapasztalhattam: a valóság még az elképzeltnél is szebb. Igaz, a valóságot is nagymértékben az irodalmon keresztül láttam. Háromszékben Gábor Áron rézágyúját véltem dörögni, a csíki hegyek között már-már hittem, hogy itt minden ember — talán még mi magunk is — Ábel egy kicsit. Ábel a rengetegben, vagy legalábbis a csíkországi utakon. Nemcsak Tamási képei éltek bennem a csíki párnáról, a csíkszentdomokosi ördögbicskázásról, de Móricz Zsigmond elragadtatása is: „Ennél gyönyörűbbet már nem is lehet kívánni! — idéztem csíki riportjából. — Le nem írható, milyen szépek ezek a hegyek. Micsoda távlatok nyílnak meg minden hegyecske mögött. Le a síkra, Csíkszereda, Csíksomlyó piros és fekete házai, mint a legelésző nyáj, a hihetetlenül világoszöld rétekbe beleszórva..." A domboldalon felfelé futó csíkok csakugyan olyanformán forogtak a

kocsiból nézve, mint a csíki szoknya a leány ringó testén, fekete-zöld, fekete-piros árnyalatokban. S egyszercsak ott volt Zsögöd, a Csillag utca, Nagy Imre portája. Lakásától alig száz méterre kapaszkodó kezdődik; át lehet nézni a szűk zsögödi szoros felett, ott pompázik a Hargita legszélső nyúlványa, a rengeteg, az erdőrengeteg, amelyben elveszhet még a tekintet is. A zöld hegyoldalon, a virágos mezőben marhák legelnek, az Olt kedvesen kanyarog.

Ez a táj, ez a föld kötötte magához Nagy Imrét, s ennek a földnek a népe. Mert a színek és formák határtalan birodalmán át az emberekhez érkezett a festő. Közöttük talált nyugvást, s értük forgatta mindenekelőtt az ecsetet is. Meggyőződése volt, hogy ez a táj sok elvetélt nagyság hazája. Mondta, meg is írta, mikor Móricz arra járt: az ország vezetésével merne innen embereket megbízni. Pénzügyminisztert, oktatásügyi minisztert merne a zsögödi aprógazdák közül javasolni. „Akár királyt is."

Amit ő teremtett ebben a csíki faluban, az mindenképpen regénybe illően szép; nem hiába tervezett róla a szász Witting is regényt. Zsögöd kis falu volt, s a közelében levő Csíkszereda is csak apróka város, a nagy művelődési központoktól távol. Világra ügyelő emberek éltek ugyan benne — ott dolgozott Domokos Pál Péter, a csángók életének és történelmének apostoli kutatója, Vámszer Géza, az etnográfus rajztanár, a szórványok számon tartója, és Sarkady Elek, a Dalegylet és Zeneegylet alapítója, kinek vezényletével még Beethoven-műveket is előadtak a szeredaiak —, de itt festőként élni, győzedelmeskedni, világraszóló példát adni, az már szinte a csodánál is több. Előtte igazában a legjobbak is töredékben maradtak. Barabás Miklós elment a Székelyföldről, Nagy István csak hazalátogatott, Gyárfás Miklós tehetsége elporladt a sepsiszentgyörgyi magányban, Vásárhely festői — Vida Árpád, Dósa Géza — nem tudtak felülemelkedni a kisvárosi szűkösségen.

Nagy Imre meg tudott állni az időben. Szülőföldjén maradva teremtett nagy festészetet. Innen cikázta be a világot. Itt teremtette meg művészi függetlenségét. Itt akart festőiskolát teremteni. Itt gazdálkodott; pergetett olykor kétszer is egy héten; nemesített jószágokat és gyümölcsfajtákat; ő vezette egész faluját a modern gazdálkodás útjára. Itt gyűjtött és rendezett néprajzi kiállítást, tanította kézimunkázni és festékeseket szőni az asszonyokat, és sízni egész Csíkországot. S amellett, hogy festő volt, nagy festő, falujának is mindenese volt: gazdásza, orvosa, mérnöke, kultúrosa; mintha benne realizálódott volna Móricz Zsigmond Fáklya-álma és Balázs Ferenc népszolgálati elképzelése.

Ezekről szerettem volna kérdezgetni Nagy Imrét, honnan vette álmait, s az energiát, s az időt a megvalósításukhoz? Már készítettem az agyam, hogy raktározzam szavait a legkevesebb veszteséggel. Mindent meg kell őrizni, amit mond; olyan ember szól majd titkairól, aki — emlékeztem Szentimrei Jenő szavaira — „a székely hegyekkel és székely emberekkel valósággal vérségi kapcsolatot" tart. Sőt, „ez már nem is rokonság, ez több annál: húsnak és vérnek, ébrenlétnek és álomnak, gondnak és szórakozásnak, közös táplálóerőből származó közös életnek kivetítése".

A fogadtatás jól indult. Délután érkeztünk, a szükséges napi munkát a fák és méhek körül már elvégezte Nagy Imre — hajnali ötkor kelt még abban az időben is —, más nagyobb munkába akkornap már nemigen kívánt belefogni, szemetelt az eső; a korábbi napokban már hóharmat is volt. Hagyta most pihenni az ecsetet is. Benne volt a vendéglátásban, előttünk járt ott Móricz Virág, Móricz Zsigmond kedves leánya; ribizliborral, sajttal kínálta. Ahol e, szeressük mi is, mondta, vagyis fogyasszunk belőle, ha kedvünk van. Szemmel láthatóan örült a kolozsvári barátainknak — Horváth Aranynak s Köllő Bélának —, s nem bántotta a mi jelenlétünk sem. Jókedvvel, úgy ült kopár nagy fejével, csontos kezeivel és tágra nyitott szemmel, az erő és biztonság élő szobraként. Nevetett, tréfálkozott; feje fölött mintha még havasi dallamok is kószáltak volna. Még csak hetvenkilenc esztendős volt.

Az én fontosnak tervezett kérdéseimet azonban rendre elhárította. Nem akart

a maga nagy tetteiről beszélni, a fontoskodásnak, a nagyképűségnek még a közelét is kerülte. Asszonyok előtt talán amúgy sem tarthatta illendőnek súlyos kérdések taglalását. Apró állattörténetekkel hozakodott elő, hogyan tette sínbe a csirke eltört lábát, hogy szállt a holló — ő szelídítette — a vállára, s csipkedte barátságosan a fülét. Beszélt a méhekről, a pisztrángfogásról, vendégeiről, Móricz Zsigmondról meg Aba-Novákról, mikor itt járt két angollal. S arról is, enyhén kajánkodva, hogy most egy tizenhat esztendős leányt nézeget.

Míg beszélt, volt alkalmam körülnézni a szobában is. Olyan volt még mindig nagyjából, ahogy a harmincas évek derekán Vásárhelyi Z. Emil leírta: varrottasok, szőttesek mindenütt, minden falon és minden szögletben, nehéz faragott tölgyfa bútorok, és képek az asztalon, a székeken, a padlón...

A bevezető beszélgetés után, a szokásos menetrend szerint, képeiből mutatott. Zsögödi témájúakat: emberek, hegyek, csűrök, pajták, hegyoldalak; zöldek, az okkerek különböző árnyalataival, csillogó feketék, beágyazva kékesszürke lilába. Alföldi szemnek a színek, a kontrasztok egy-egy képen már-már túl erősnek tűnhetnek, de csak addig, míg nem látott csíki hegyeket. Fényt-árnyékot hirtelen váltogató ez a táj, a Hargita északi oldalán, ahogy B. Supka Margit, a festészet értője is mondja: „szokatlan, máshol nem tapasztalható fényjelenségek, reflexek, éles, kemény ellentétek váltakoznak". Nagy Imre színeiben ezek tükröződnek. A csíki táj, a csíki élet. Embereket láttam, vizeket, csűröket, hegyoldalakat, virágot, fákat, teheneket, libákat, szekereket; nem is tudom pontosan, mit láttam a képeken, és mit az Olt hídjáról, míg néztük a falu mindennapos életét. De hát nemcsak bennem keveredett a köznapi valóság és a magas művészet; Nagy Imre is látta hasonlónak a csíki világot s a klasszikus művészetet. „A gyönyörűséges környezet — írta — testemmé vált. Az Olt vize elég komoly sodrással szalad a sötét híd alatt. Kiválasztott oszlopai afféle athéni templom oszlopaira emlékeztetnek, a sötét híd tetején azonban nem görög atléták lovasszobrai álltak márvánnyá merevedetten, hanem az eleven falu élete vonult át reggeltől estig, amit én igen sokszor megcsináltam."

A képnézés után még folytatódott a beszélgetés, de már kisebb csoportokban. Mutatta a kertjét, a fákat, bokrokat, olyan csendes szavakkal, mintha templomban lettünk volna. S visszatért némely olyan kérdésre is, amit korábban elengedett a füle mellett. Igen, mondta, legnehezebb „a pályára való ráállás" volt, mindent egyedül megküzdeni. A brassóiak, a szászok segítettek, kiállításait pártfogolták, képeit vásárolták, de irányt nem adhattak, azt neki magának kellett megkeresni. Mindent a célra tett fel; egész aggyal, minden kis porcikájával koncentrált. Festőiskolát akart csinálni; gazdálkodásával is az elé akart dolgozni. A festőiskola álmával már leszámolt; dolgozzon, ki hogy tud, aki akarja, Zsögödöt is megtalálja. Csendesebben, elégikusabban beszélt, mint bent a lakásban. Bármennyire erőben volt még — változatlanul napi nyolc-tíz órát dolgozott —, dolgát már nagyjából befejezettnek vélhette. Arról szólt szomorúan, hogy azt a természeti világot, amely az ő életének alapja volt, a mai társadalom felrúgja. Nincs már mókus, irtják a bokrokat, alig van tiszta víz, nincs nyugalom; folyik a nagy szennyeződés. Csíkszeredán traktorgyárat építenek, toronylakó, Babilon-lakó lesz az ember. Zsögödöt is bontják — mutatott a szomszédes házakra. Megvenné őket, hogy maradjanak, de nem lehet. Pedig milyen szép itt minden, mutatott az Oltra és a zöld hegyoldalra; hol van az a festék, amely a zöldön a kis sárga virágokat, a játszadozó borjacskákat teljes pompázatosságukban ki tudná fejezni.

Választ most se igen várt a szavaira; nem is tudtam volna mit mondani. De azt tudtam, hogy a csíki hegyeket legalább még egyszer megnézem. Pár esztendő múlva egy pozsonyi és egy pesti jóbaráttal — Dobos Lászlóval és Domokos Jánossal — indultunk Csíkba, fel, egészen Gyimesbe, a havasokba, az esztenákhoz, ahol, mint Nagy Imre is, Móricz Zsigmond is mondta: nincsenek kövér emberek, és olyanok a nők, mint a virágszálak.

NYÁRFA UTCA, KOLOZSVÁR

Zsögödön 1972. szeptember 12-én voltunk. Biztos a dátum; maga Nagy Imre jegyezte be Banner Zoltán népi alkotókról, naiv művészekről írt könyvébe, a *Csillagfaragók*ba, amelyet akkori látogatásunk idején adott ki. A következő esztendőben ismét találkoztam véle, kolozsvári lakásán, a Nyárfa utcában. Előző évben Tamási Áron farkaslaki síremlékének — a Szervátiusok faragta „tíztonnás hegyi beszéd"-nek — a felavatására igyekezve jártam Zsögödön, most Kós Károlyt jöttem köszönteni; kilencvenedik születésnapját ünnepeltük. Akkor még barátoknál lehetett szállni Romániában is; még nemigen volt meg a szállodarendelet — így nyugodtan várhattam az alkalmas idő, a Nagy Imrével való találkozásra. Ennek a találkozásnak is tudom a pontos dátumát. Ezt is Nagy Imre bejegyzéséből. A változatosság kedvéért most Gazda József róla szóló könyvét (Gazda József: *Nagy Imre,* Bukarest, Kriterion, 1972) dedikálta: „nagy szeretettel Michalynak Emre bácsitól: Nagy Imre. Kolozsvárott, 1973. december 20."

Kányádi Sándor beszélte meg vele a találkozás időpontját; a nagy öregekhez Kolozsvárt ő volt talán a legkészségesebb és legbiztosabb tolmács. Nemcsak ketten mentünk; velünk jött az író Horváth István és egy magyarországi tanulmányutas leány is. A hangulat már karácsony előtti volt az esteledő városban, enyhén havazott, s csúszkált velünk a trolibusz a gyengén világított utcákon.

Nagy Imre jó kedvvel, igazán készségesen fogadott. Blokkházban (Nyárfa utca 42.) volt a kétszobás lakása, de otthon érezte magát abban is; olyan biztonsággal ült itt is a képei között, mint a zsögödi házában. Tekintetéből, mint önarcképeiből, a művészetében teljessé lett ember bölcsessége áradt. Mint akinek — ahogy Sütő András jellemezte — ujjaiba sűrült már minden, amire vágyott. Ha megrebbentette kezét, a csillagok lebaktattak az égről, s a fenyvesek díszlépésben vonultak alatta.

De most mindenekelőtt jó vendéglátó volt; cáfolva minden, fukarságáról szóló mendemondát. Palacsintát ugyan nem sütött — legkedvesebb vendégeit Zsögödön olykor azzal is traktálta —, de pálinka, bor, szalonna, sonka és szalámi került hamarosan az asztalra, mégpedig bőséggel. Azt a törvényt tudta Nagy Imre e tekintetben, ami Erdélyben is, a Partiumban is történeti örökség: élhet az ember szűkösen, meghúzhatja a nadrágszíjat is, de ha érdemes vendég érkezik, akkor mindent az asztalra. Följegyzéseiből látom, a gavallériára fiatal korában is volt hajlama. Egyszer, Galac táján, a Havasalföldön, a Duna mentén tíz liter bort rendelt egyszerre a kocsmába gyülekező halászoknak, „pománába". Azért is volt bőséggel modellje, bármerre járt; pénz nélkül is.

Mikor érkeztünk, Nagy Imre már nem volt egyedül. Öregedő barátjával, a muzsikus Nagy Istvánnal vártak. A terített asztalnál így hát hatan ültünk; három nagy öreg és három ifjabb ember. A hangulat akár vidám is lehetett volna. Úgy is indult, de hamarosan kanyart vett, szomorkásabb irányba. Hiába volt csupa mosoly a kedves tanulmányutas leány, hiába igyekeztünk mi is vidámkodni Sándorral, a három öreg csak ritkán somolyodott el. Nagy István arcán már kövesedve ült a fájdalom: bármi jöhet még, de a Psalmust ő már sohasem vezényelheti; a tűnődésre hajló Horváth István az „idő vízesését" hallotta, ahogy mondta, már-már ólomkoporsóban érezve magát. Nagy Imre emelt fejjel ült, erőt mutatva, de jól tudta, hogy a Hargita fölött nagyon meggyűltek a fellegek.

Utolsó korszakának képei is beszéltek többször a riadalomról: lovai menekülni, száguldani akarnak, de a dombhajlat alján megduzzadt víz merőlegesen vágja el az útjukat. Ahogy Gazda József értelmezi: „innen a ló kétségbeejtő megtorpanása. Benne van ebben a mozdulatban a tett és a tehetetlenség is..." Benne a remény s a megváltozhatatlan tudomásulvétele is.

Sok élettapasztalata, sok tűnődése alapján tudta Nagy Imre: nincs boldogság. Még sikerült kép sincsen. A nagy erőfeszítéseknek törött az eredménye; Kós Károly tervei hiába készültek; a festőiskolából semmi se lett; őt magát is kinevezték

remetének; bizonytalan, hány fiatal szívében él Kőrösi Csoma Sándor, s hányan követnék Gábor Áront. Sokan kieresztették már az ingüket is. Kultúrák születnek, s kultúrák halhatnak meg; az időjárás egyik virágnak a másik rovására kedvez. Új vízözön is jöhet. De az ember, amíg bírja, munkájával nem állhat meg, akármilyen vizes érzésekkel áll a meredek sziklaparton, nem szökhet bele a semmibe... Dolgozzon csak tovább, legjobb ereje szerint. Várjon türelemmel, hátha megszólal az Úr, mint egykor Ábrahámnak, mikor fiát, Izsákot fel akarta áldozni: „Ne félj, Izsák, mert az Úr csak tréfál." Ez a bibliai történet egy székely varrottasra is rákerült: Nagy Imre csíkzsögödi házának faláról is biztatott a reménykedésre.

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁS

Jó két esztendővel később Nagy Imre fogadására készültek Budapesten: gyűjteményes kiállítást rendeztek műveiből. Már a puszta hír is örömet jelentett: a két világháború közötti húsz esztendőben hét kiállítása volt a fiatal Nagy Imrének Budapesten, a második világháború befejezése óta ez lesz az első, a felszabadulás 21. évében... A szomszédos országok magyar művészei közül előtte talán csak az erdélyi Gy. Szabó Bélának s Benczédi Sándornak, meg a csehszlovákiai Szabó Gyulának volt igazán reprezentatív magyarországi bemutatkozása; gondolom, leginkább Pogány Ödön Gábor és Solymár István kitartó szorgalmazása folytán.

A Nagy Imre-kiállítást igazán fényesen rendezték meg, fent a Várban, a Nemzeti Galériában. Annyi ember ritkán lehetett még kiállítás megnyitóján; aki csak tehette, mindenki megjelent. A katalógus már a kiállítás megnyitásakor elfogyott. De az ünnepi hangulat a következő napokra is, mindvégig megmaradt: áhítattal nézték a látogatók Nagy Imre varázsos tájait s tisztaságot sugárzó embereit. Az előtérben az érdi kórus tagjai — a Bukovinából Magyarországra telepített székelyek fiai és lányai — még műsort is rögtönöztek örömükben a kiállítás tiszteletére az egyik délután. A kiállításról még azok is frissen, derűsen távoztak, s megfiatalodva, akik fáradtan s öregen indultak a megtekintésére. Míg nyitva volt a kiállítás, mindig rengetegen látogatták; gondolom, legalább félszázezren gyönyörködtek Nagy Imre művészetében. S ha a kritikai fogadtatásba vegyültek is fanyar hangok — az egyik lap „alkalmi műkritikusa" „mankókat" emlegetett művészetével kapcsolatban — a látogatók nagy száma fölért egy népszavazással: az emberség, a realista művészet mellett.

TESTAMENTUM

A kiállítás megnyitójára Nagy Imre is eljött. Arra még csak nem is gondolhattam, hogy házamba hívjam. Kevés időre jött, sok volt a protokoll, elfárasztotta az út, törődött volt a kedve s az egészsége, nyolcvanharmadik esztendejét már ő is nehezebben viselte; pár nap múlva sietve utazott haza.

Életművének jövendőbeli sorsáról intézkedni.

Pesti kiállítása után öt hónappal már végrendelkezett.

1976. augusztus 16-án kelt végrendeletében összes képét — két olajkép s két rajz kivételével —, valamennyi szobrát, vázlatát, levelezését, könyvtárát, festőkészletét, faragott bútorait, házi eszközeit, személyes ingóságait, mindent, de mindent Hargita Megye Néptanácsára hagyományozott. Azzal a meghagyással, hogy Csíkszeredán, vagyis Zsögödön, mert Zsögödöt már Csíkszeredához kapcsolták —, a Csillag utcai házában Nagy Imre Emlékházat szervezzenek, s abban időről időre hangversenyeket és más zenei audíciókat rendezzenek, amelyek a közönséget az ő művészetéhez a zene segítségével is közelebb hozzák. Ezen kívül csak egy kívánsága volt: utolsó munkáját, a festőállványon, úgy hagyják befejezetlenül, ahogy ő félbehagyta. Nagy példaképe, Kőrösi Csoma Sándor a küzdelmes élete során megtakarított aranyakat a nagyenyedi tanodára, a Magyar Tudós Társaságra s a szegény székely

katonaközösségekre testálta, ő maga élete minden látható eredményét szülőföldjére, Csíkszeredának hagyta. Bizonyára azzal a meggondolással, hogy életművét együtt láthassa a jelen- és az utókor. Hatezer-ötszázkilencven tételből álló hagyatékát hatmillió-háromszáznegyvenezer-ötszáznegyvenöt (6 341 545) lejre becsülték. Hivatalosan, 1976-ban.

FÖLJEGYZÉSEK, ÍRÁSOK

Nagy Imre-képnek kevés ember lehet tulajdonosa; az öregedő Nagy Imre, akitől csak tudta, visszavásárolta a fiatal korában eladott alkotásait is. Hagyatékából valami mégiscsak közkézre került a Kriterion jóvoltából: a naplója és a feljegyzései (*Följegyzések*, Bukarest, 1979). Naplót nem írt ugyan rendszeresen, de nagy magányosságában sokszor fontosnak érezte, hogy legalább a papírral elbeszélgessen. Följegyzéseit 1954—1955 táján, hetedik évtizedébe érve írta; voltaképpen számvetésként. Lírával, delejes hullámokkal áradóak a följegyzések, a napló és a memoár között téblábolva, mint Kányádi Sándor mondja, „fesztelenül, olykor időrétegeket torlaszolgatnak össze, olyanformán, mint ahogy a tavasznak lóduló patakok rétegelik egymásra egy-egy fordulóban a föllazult s az inkább ablaküvegnek, mint jégtáblának tetsző lapocskákat... egyetlen lapon Oltban horgászó kislegények, Michelangelót, Masacciót csodáló, Emersonért, Adyért lángoló, önmagával viaskodó férfinak, tapasztalataikat összegező hatvanévesnek mutatják ugyanazt az arcot — a Nagy Imréért".

Különös színjátszású följegyzéseiben minden friss: a természet leírása, az állattörténetek, a háborúról, a barátokról adott képek; még álmait is elevenen idézi. Legszebben talán mégis a szülőföldről ír — helyenként szinte Tamásihoz felérő azonosulással és zengéssel —, s a szerelemről. Meg sohasem házasodott, óraszerkezet szerint beállított életében nem volt ideje feleséget keresni, háztűznézőbe járni, de az almát kínáló, örömöket adó kedves nőket nemcsak a képein rakta körül a természet minden szépségével, följegyzéseiben is megidézte őket, szemüket, szájukat, járásukat, simogatásukat, amelyeket végül is sikerült a síkra, a vászonra vetíteni, a halhatatlanság számára megőrizni.

Festői önarcképeihez zárkóznak ezek a feljegyzések; a festő, a gazdálkodó, s mindezeken túl az élet, a nemzetiség megmaradási gondjával birkózó kiválasztott, igaz ember magasodik föl írásaiból. Ezért is ajándékozzák Nagy Imre barátai oly szívesen jó ismerőseiknek. Magam öt példányt kaptam a feljegyzésekből, erdélyi barátaimtól; kettőt ezen a nyáron ajándékoztam tovább. Egyiket egy Lengyelországban élő magyar festőnek, másikat egy amerikai magyar szociológusnak.

„BILINCSES KÖTÖTTSÉG"

Végrendelkezése után hat nappal, 1976. augusztus 22-én meghalt Nagy Imre. Kós Károly, Horváth István, Szilágyi Domokos búcsúztatásán még ott lehettem; Nagy Imre haláláról már késve érkezett híradás. Csöndben temették, hivatalbeli emberek; mint hallottam, Sütő András sem beszélhetett a ravatalánál. Megírt búcsúztatójából idéznék befejezésként részleteket: ő látta legjobban, fiatalabb, virrasztó társként Nagy Imre „bilincses kötöttségeit", „éles, világos színzuhatagában a sorsvállalás fekete gyöngyeit". „Nagy Imre életműve — írja —, ez a magányban született Népélet-Mindenség, bennünket örökített meg, s mentett át az ő csodálatos színvilágába; népének, szülőföldjének korokat átvészelő arculatát, munkáját, derűjét, szomorúságát, fenyveserdeit, viharait és pisztrángos vizeit, pásztorleánykáit és várandós asszonyait, madarait és gímszarvasait, meleg záporait és jégesőfellegeit... Farkaslaki ikercsillagához hasonlítva... az árral mindvégig szembeúszó pisztrángtermészet... A szembeszökkenő, harsogó vizekben az Időt kémlelte; a jelen s a holnap reánk szabott emberi-nemzetiségi kötelességeit..."

Áldott legyen emlékezete.